

Н. Слухай, докт. філол. наук, проф.

**Вірш Т.Шевченка "Н.Костомарову"
у лінгвоміфопоетичному висвітленні**

Лірична мініатюра у двадцять шість рядків "Н.Костомарову" ввійшла під номером VII до циклу віршів "В казематі", де змодельовані "вузлові моменти процесу осягнення особистістю сенсу свого існування в його нерозривності, органічному злитті з існуванням України, буттям нації" [1, 25]

Сюжет вірша заснований на фактах, що дало підстави П.Зайцеву назвати його "вірш-документ" [9,173-174]: ув'язнений за участь у Кирило-Мефодіївському товаристві у Санкт-Петербурзькому казематі III Відділу,

Шевченко ввечері несподівано побачив з вікна кімнати матір Костомарова – Тетяну Костомарову, яка йшла на побачення з сином, також в'язнем (Микола Костомаров – український і російський історик, фольклорист, письменник, один із засновників Кирило-Мефодіївського братства, який високо цінував творчість Шевченка і підтримував з ним дружні взаємини [14, 3]). Це несподіване враження склало "драматичне підґрунтя сюжету" вірша [17, 107] і дало поштовх для розгортання серед інших ліричної теми матері ув'язненого, пізніше розвинутої в поемах "Неофіти" і "Марія", теми самотності й відчуття сирітства – однієї з основних у складі шевченкової екзистенційної моделі, а також розкрило "усю красу альтруїстичної вдачі" поета [10, 173].

Двадцятишестирядковий вірш має чітку композицію – зачин, основну частину, кінцівку. Зачин складають перші шість рядків, проникнутих гіркою іронією в'язня, яка реалізована переважно засобами багаторівневої антонімії. Вона виявляється, по-перше, на рівні протиставлення ідилічної картини примхливої весняної природи (персоніфікації та епітетів "веселе сонечко", "сонечко ховалось", "веселі хмари", "хмари весняні") і світу позбавлених волі у миколаївському казематі людей, детермінованість життя яких описана конкретними деталями, зокрема, дією "часових переменяли", уточненням "синемундирих часових". Парафрастичний опис жандармів ("синемундири часові") корелює з аналогічним у Лермонтова: "И вы, мундиры голубые, / И ты, послушный им народ" ("Прощай, немытая Россия"). По-друге, антонімія реалізована в оксюмороні "гості заковані" (в'язні) та іронічно забарвленому сполученні "сердешний чай", яким їх "напували". Навряд чи можна визнати справедливим коментар Л.Білецького, відповідно до якого "сердешний чай" означає "нешасний", "бідний" [3,523], бо на харчування в'язнів у казематі не шкодували грошей, виконували, як стверджував П.Зайцев, і "забаганки в'язнів – купували для них сметанку, сигари, цигарки і навіть коньяк" [11, 173], але це ніяк не пом'якшувало гіркоту ув'язнення. Антонімічні відношення двох фрагментів зачину підтримуються на рівнях морфології (ласкава форма "сонечко", яка визначає світ природи, не має відповідника у світі людей) та синтаксису (персоніфікований світ природи описаний двоскладовими реченнями, детермінований світ людей – неозначено-особовими, в яких суб'єкт дії усунутий). Зачин вірша демонструє номінативний стиль, засновану на побутових деталях образність; говірну інтонацію⁸, спричинену, зокрема, лексико-синтаксичним повтором ("веселе сонечко", "в веселих хмарах"), уточненням ("часових", "синемундирих часових").

Наступні шістнадцять рядків складають основну частину вірша, де низка асоціативно пов'язаних внутрішніх розмислів поета побудована за принципом крещендо. Їх розпочинає огляд внутрішнім зором ліричного героя конкретних деталей, які складають світ ув'язненого: "І до дверей, на ключ замкнутих, / І до решотки на вікні /

Привик я трохи". Наступний фрагмент, значущість якого підкреслена енкавемомом, є описом менш і більш віддаленої ретроспективи страдницького і величного життя ліричного героя, образ якого за урахування автобіографічності вірша майже повністю співпадає з образом поета: "...і мені / Не жаль було давно одбутих, / Давно похованих, забутих, / Моїх кровавих тяжких сльоз." Образ "кровавих тяжких сльоз" поета є парафразом поетичної творчості Шевченка, на що вказує персоніфікація образу (сльози "давню поховані, забути") і синонімічні відношення "поетичного слова" і "сльоз", зафіксованого в багатьох контекстах: "Слово моє, сльози мої!" ("Чигрине, Чигрине..."); "Гріх, душа жива! / А може, їй легше буду на тім світі, / Як хто прочитає ті сльози-слова, / Що так вона щиро колить виливала..." ("Гайдамаки"). Грікі і болісні відчуття в'язня спричинили появу наступних рядків, у яких розвивається образ сльоз: "А їх чимало розлилось на марне поле. / Хоч би рута, а то нічого не зійшло!". "Марне поле", на якому "нічого не зійшло", "не зродилося нічого" з посягання поетом думок [4, 311], – парафраз свідомості тих, кому були адресовані вірші поета, насамперед парафраз свідомості українців. Образ "рути", який в українській етнічній культурі осмислений як "цар-трава, яка виявляє зв'язок із кров'ю" [15,240] і знаходиться серед рослин, пов'язаних з символікою кохання" [8, 122], зустрічається у творчості поета як рослина, значуща в обряді поховання: "Без васильків і без рути / Спочивайте, Діти..." ("Гайдамаки"), як символ розквіту і кохання: "'І барвінком, і рутою, / І рястом квітчає / Весна землю..." ("Невільник"), у сакрально-хтонічному значенні: "'Що ж на ниві уродилось?! / Уродила рута... рута... / Волі нашої отрута" ("Чигрине, Чигрине..."). Тож інтерпретація цього рядка Л. Білецьким: "Хоч би був одружився ("рута"), але й цього не сталося [5, 311], чи кваліфікація образу "рута...отруйна рослина" в СМШ [16], є лише варіантами його осмислення. Емоції розчарування і болісного жалю послужили психологічним підґрунтям для прояву вікової регресії ліричного героя вірша – його повернення подумки до часів дитинства і юності і граничного загострення відчуття сирітства, самотності, художніми засобами утілення яких виступають риторичне запитання, кілька крапок, фразеологічний зворот "серце жалом запеклось": "І я згадав своє село. / Кого я там, коли покинув? / І батько й мати в домовині... / І жалем серце запеклось, / Що нікому мене згадати!". Розвиток образу матері, за яким на глибинно-асоціативному рівні стоїть образ України, набуває граничного загострення в прикінцевих рядках основної частини, які завершуються кількома крапками і залишають простір для розвитку асоціативного ряду: "Дивлюсь – твоя, мій брате, мати, / Чорніше чорної землі, / Іде, з хреста неначе знята...". Звернення "мій брате" до М.Костомарова, одного з ув'язнених "братчиків", долучає ліричного героя вірша до єдиної родини однопіддумців, а конкретний образ матері – Тетяни Костомарової – піднімається до рівня образу

стражденної розіп'ятої землі-матері – України. Ця асоціація підтримується фоновими знаннями про походження Т.Костомарової – вона була з кріпаків. Художніми засобами розширення і абстрагування образу виступають два порівняння: "чорніше чорної землі" (потужність цього порівняння обумовлена архаїчною символікою міфологеми "земля" в українському етноментальному просторі), і "з хреста неначе знята" (найближчим прецедентним текстом цього порівняння є християнський міф). Обидва порівняння є засобами свідомого загострення Шевченком трагізму образу матері, яка "була взірцем матері взагалі, що смиренно ділить зі своїм сином-борцем за Правду усі муки і всі терпіння, що спадають від ворога на його голову"[6, 310].

Кінцівку вірша складають чотири рядки: "Молюся! Господи, молюсь! / Хвалить тебе не перестану! / Що я ні з ким не поділю / Мою тюрму, мої кайдани!", які включають чотири парцельовані структури. Три перші з-поміж них емоційними розмовними означено-особовими формами передають неповний повтор інформації про палке звернення ліричного героя вірша до Господа: "Молюся! Господи, молюсь! / Хвалить тебе не перестану!". Мовно-інерційна природа звернення заперечується парцеляцією речення, препозицією, а також повним (молюся, молюсь) і неповним (молюся, хвалить не перестану) повтором предиката, тобто вони є експресивно маркованими молитовними рефлексіями, уперше виразно виявленими в циклі "В казематі" [2, 245]. Четверта парцельована структура є відокремленою підрядною частиною складного речення ("Що я ні з ким не поділю / Мою тюрму, мої кайдани!"), яке стисло передає квінтесенцію вірша: поет перемиг "сумне почуття власної самотності й "сирітства"[13,15], переборов "власну життєву драму шляхом переорієнтації... на горе матері союзника" [19, 110], "збагнув усю глибинність" горя матері "і переніс на себе всю суть її переживань... він щасливий, що ні з ким не ділить своїх кайданів і своєї в'язниці" [7, 312]. Таким чином, вірш структурований як дві антитези, які обрамовують автобіографічний погляд поета на минуле, і передає пафос світосприйняття ліричного героя – поета-патріота, жертовна любов якого до України поєднується зі щемливою любов'ю до величної і зворушливої іпостасі української жінки-матері.

Вірш, написаний чотиристопним ямбом у складі неканонічної строфи, "щедро оркестрований" засобами евфонічної виразності: повторенням однакових слів або звукосполучень в одному рядку (братемати, чорніше –чорної, молюся-молюсь, мою тюрму-мої кайдани), в суміжних рядках (чимало-марне) або на початку рядків, відокремлених більшим віршовим інтервалом (дивлюсь – молюся)"[12. 110].

1. Барабаш Ю. Україна // Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка. – К., 2008; 2. Барабаш Ю. Самотність // Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка. – К., 2008; 3. Білецький Л. Тарас Шевченко. Кобзар / Редакція, статті і пояснення Л. Білецького. – Т. 3. – Вінніпег, 1953; 4. Там само; 5. Там само. 6. Там само. 7. Там само. 8.

Дмитренко М., Іванникова Л., Лозко Г., Музиченко Я., Шалак О. Українські символи. – К., 1994; 9. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. – Нью-Йорк – Париж – Мюнхен, 1955;
10. Там само. 11. Там само. 12. Заславський І. Про один Шевченків вірш // Українська мова і література. – 1997.– #8;
13. Івакін Ю. О. Поезія Шевченка періоду заслання. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 15. 14. Коментарі // Тарас Шевченко. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. Поезія 1847-1861. – Т. 2. – К. 2003. – С. 561 15. Новикова М. О. Коментар // Українські замовляння. – К., 1993. – С. 240. 16. Словник мови Шевченка: В 2-х т. / Ред. колегія: В. С. Ващенко (відп. ред.) та ін. – Т. 2. – К., 1964. 17. Смілянська В. Л., Чамата Н. П. Структура і смисл: Спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка. – К., 2000. – С.107. 18. Там само. 19. Там само.